

Torrealdai: izena eta izana, euskalgintzari emana

Dabid Anaut Peña

Euskal filologian lizentziaduna, udal euskara teknikaria eta euskalgintzako ekintzailea

Euskalgintza, baita euskara bera ere, ariketa kolektibo bat da. Eta euskalgintzaren jarduna kolektiboari atxikitzen zaio gehiago norbanakoari baino. Baina ahalegin kolektibo horretan badira ekarpen, eragin eta erreferentzialtasun oso esanguratsua izan duten norbanakoak, jardunari ekarpen kuantitatiboaz gainera nabarmentzeko moduko ekarpen kualitatiboa ere egin diotenak. Horietako bat da Joan Mari Torrealdai.

Ekarpen hori nolabait deskribatzen saiatuko gara lerrootan. Euskalgintzari, euskararen normalizazioari eta, oro har, euskarari buruz Torrealdaik pentsatutako, esandako eta egindako batzuk ekarriko ditugu hona, ekarpen horren tamainaren erakusgarri. Zenbaki honetan bertan ekarri handi horren hainbat atal azaldu eta jasoko direnez, nolana ere, nahikoa edo oso azaletik aipatuko ditugu euskalgintzarekin zerikusi estua izan bai baina bestek xeheago landuko dituzten zenbat alderdi.

Euskara ardatz

Euskara da Euskal Herriaren naziotasun-zutabe bereizgarriena. Gure herritasuna finkatzeko, herri berezi bat garela *jakiteko* eta *adierazteko*, euskara dugu kontzientziaren eustaile eta izan bagarenaren ispilu. (1982a: 6)

Euskara izan da Torrealdairen bizitzako ardatz nagusietako bat, berak hala adierazi izan zuen sarritan. Eta bere bizitza euskararen inguruan ardazten zuen bezala, halaxe ikusten zuen Euskal Herria bera ere, hizkuntza nazionalaren inguruan ardaztuta, aipuak erakusten duen gisan. Oso gaztetatik ikusi zuen, ordea, bere belaunaldiarekin batera, euskara ardatz izanen bazen, kultur hizkuntza ere bihurtu behar zuela, noranahikoa, eta hori ez zela berez etorriko, are gutxiago euskalgintzako bere ibilbidea hasi zen garai hartan, 50eko hamarkadan hain zuzen ere.

Euskara bai, beraz, baina orotarako eta, besteak beste, kultura, zientzia eta egiteko guztietarako egokitutako erreminta gisa. Herriaren identitatearen ikur, bizikidetzarako eta kohesiorako lanabes, naziotasunaren zutabe, eta aldi berean gizarte oso batentzat, «txikia nahi bada, baina osoa» (*ibid.*). Hizkuntzaren normalizazioaren ikuspegi oso horretara, normalizazioaren terminoa bera hedatzen hasi baino puska lehena hurbiltzen hasita zegoen.

Torrealdai euskara gizartearen luze-zabalean hedatzeko ahaleginean hasi zen garaian, frankismo bete-betean, alegia, amets hutsa zen erakunde publikoek egiteko horretan parte hartzea. Gizartetik eta herri mugimendutik sortu zen euskara hauspotuko zuen olatua. Ordurako garbi izanen zuen olatu horrek, orduan ez bazen aurrerago, instituzioen bultzada eta konpromisoa ere beharko zuela. 80ko hamarkadatik aurrera instituzionalizazio berria gorpuzten hasi zenean, orduan ere argi adierazi zuen prozesu horrekin batera hizkuntza politika eraginkor bat egin beharko zela.

Erakundeen hizkuntza politika ez zen izan Torrealdairen ohiko jokalekua edo lan-esparrua, baina horren beharraren kontzientzia argia izan zuen, eta bere ibilbidean zehar behin baino gehiagotan aztertu zuen hizkuntza politika bera, erakundeen jarduna, eta normalizazioaren nahiz hizkuntza politikaren inguruko diskurtsoak eta ideologia. Azken horren inguruan 'Hizkuntz politikaren auzia' artikulua mamitsua argitaratu zuen 2001ean JAKINEN 123/124. zenbakian, esate baterako.

Ohikoa zuen errespetuzko doinu eraikitzailearekin, eta analiaren zorrozatasuna lagun, maiz irakurri edo entzun genizkion erakunde publikoen jardunarekiko azterketa kritikoak, askotariko arrazoi edo auziak zirela medio: EITBk hartutako bidea –«diglosiaren bertsio mediatikoa» deitu izan zuen–, instituzionalizazioa hasi zenean gertatu ziren bikoizketak eta euskal kulturaren hustuketa... Politika oro har hartuta, eta politikariak zehazkiago, behin baino gehiagotan adierazi zuen eremu horrekiko arrangura, gehienetan euskararen mundua oso urrutitik ikusten zutelakoan. Politikarekiko jarrera hori definitzeko balio lezake, akaso, Jakinen jokamoldea azaltzeko 1999an *Bat* aldizkarian erabili zuen esaldiak: «Ez ausentzia, baina bai distantzia, diferentzia».

Bistako da ez zela alferrikako gatazken zalea, eta zeharo sinesten zuela eta aldarrikatzen zuela mesfidantza guztien gaineretik eraikitako elkarlanean, baita gizarte-mugimendu eta erakundeen artean ere. Baina, era berean, euskararen normalizazioa eta euskararen aldeko hizkuntza politika eta horren beharra nahiz zilegitasuna auzitan jartzen zuten praktiken eta diskurtsoen aurrean iritzi sendoa ere adierazia zuen, *Hegats* aldizkarian esanak erakusten digun moduan:

Ondotxo dakite hizkuntza politika ukatzea euskararen heriotza esan nahi duela. (Arrula 2018: 30)

Euskara eta euskalgintza, horrenbestez, egitasmo zehatzean eta eguneroko jardun praktikoan bizi izan zituen Torrealdaik, baina herriaren eta nazioaren ikuspegi zabal batean txertatuta, baita hizkuntza politikaren parametroetan ere, eta ez soilik jardun kultural, akademiko edo zientifiko huts gisa.

Euskara izan da Torrealdairen bizitzako ardatz nagusietako bat. Eta bere bizitza euskararen inguruan ardazten zuen bezala, halaxe ikusten zuen Euskal Herria bera ere, hizkuntza nazionalaren inguruan ardaztuta

Euskalgintzarako oinarriak eta printzipioak

Arantzazun euskaltzaletu eta abertzaletu zela esan zuen behin Torrealdaik (Petxarroman 2005). Haren ibilbidean Arantzazuk izan zuen eragina bistakoa da. Tokia eta garaia, 1950eko hamarkadaren erdialdea, biak ere ibilbide eta ikuspegi bat sakon markatuko zuten elementuak izan ziren. Arantzazuk eskainitako formazioa eta harreman-sarea, orduko euskalgintzaren topalekuan egotea, frankismoaren osteko belaunaldi berri baten parte izatea, kanpotik jasotzen hasi ziren korrante berrien eragina... Horrek guztiak urteen joan-etorrian gutxi-asko mantendu izan zuen euskalgintzarekiko eta kultur-gintzarekiko ikuspegi bat eman zioten: haren idatzietan eta esanetan konstante gisa mantendu diren ideia, printzipio eta uste sendo batzuk, gerora bere praktikari oinarria eman ziotenak. Ikuspegi hori nolatsukoa izan zen zehazten saiatuko gara, haren esanetan eta idatzietan oinarrituta.

Hasteko –eta hurrenkerak ez du gure zerrendatze honetan nahitaez lehentasunik adierazten–, herri ekimenaren eta gizarte zibilaren ekarpenaren garrantzia eta ezinbestekotasuna aipatu behar da. Bere ibilbide osoan askotan aipatu izan zuen, aldarrikatu, baita horren aitortza eskatu ere.

Euskalgintzak, eta euskalgintzaren egitasmoak, Euskal Herri osorako behar zuen, lurralde osoa bere luze-zabalean, lurralde osoa bere berezitasun eta ñabardura guztiekin. Eta horrek, berarekin, estrategia nazionalaren beharra zekarren. Makina bat aldiz aipatua zuen, horrekin lotuta, probintziakeriaren aurkako sentimendua, eta txokokeriak dakarren kaltea.

Estrategian batasunaren aldeko agertu zen bezala, batasun hori bera aldarrikatzen zuen, eta horren sokako balioak, euskararen eta oro har euskal kulturaren aldeko jardunerako: elkarlana, adostasuna, taldean lan egitea, partekatzea... Giza balio sendoak ziren neurrian, jakina, baina baita lan eragin-korraren eta emaitzaren berme gisa ere.

Plangintza eta metodoa, horratx beste konstante bat haren pentsamenduan eta diskurtsoan. Lan asko egitea beharrezkoa

da, baina askoz hobe lan hori ongi egiten bada; planifikatzea eta metodoa izatea ezinbestekotzat jotzen zituen, emaitza hobe lortuko bazen.

Eta, ia kate logiko batean, lana planifikatuz eta metodoa zainduz egin behar baldin bada, antolakuntza maila egokia eta nahikoa ere beharko zen, eta antolatu beharrak ere egituren beharra zekarren berarekin. Bi horiek ere, antolaketa eta egitura, Torrealdairen ikuspegiaren osagai esanguratsuak izan dira, haren diskurtsoan –eta are garrantzitsuago, praktikan– konstanteak.

Eta egiturez ari garela, eta gehiegi sinplifikatzea izan litekeen arren, euskalgintzaren azkeneko hamarkadotako historian barrena eraikitako egituretan bi eratako profilak ezagutu ditugu: profesionalak eta militanteak. Bada, binomio hori dilematzat hartu gabe, Torrealdaik bien ezinbestekotasuna azpimarratzen zuen. Profesionalen ekarpena eta jarduna estimatuko zuen bezala, aski argi ikusten zuen euskalgintzaren eta euskal kulturaren egitasmoez eta proiektuek militantziaren beharra era bazutela.

Eta binomioez eta dikotomiez ari garela, sarritan horrela aurkeztu den beste bat ekar dezakegu hona: gogoeta eta/edo ekintza. Izan ere, horretan ere, Torrealdairen joera eta ikuspegi sintesiaren aldekoa zen. Alegia, gogoeta eta ekintza.

Euskalgintzarentzat Torrealdaik intentsitate handiz aldarrikatzen zuen beste ezaugarri edo balio bat, bestalde, autonomia da. Euskalgintza eta kulturgintza beregaina, erakunde publikoekiko nahiz indar politikoekiko beregaina, bere estrategia, diskurtsoa eta praktika inorekiko morrontzarik gabe ebatziko zituena, eta gerora elementu horiekin edonorengana joko lukeena.

Eta euskalgintza beregain horrek, eta euskaltzaleek oro har, arestitxoan aipatutako ezaugarri eta elementu horiez gain, bestelako bat ere beharko zuten ezinbestean, proiektuak oinarri sendoa izan eta iraunen bazuen: kontzientzia. Erregai ezinbestekoa Torrealdairen ikusmoldean, inertzia eta ezintasun guztien gainetik askotariko urrats sendoak egiten jarraitzeko.

Beste osagai bat ekarriko dugu nolabaiteko zerrenda honetara, azkenekoa baina ez horregatik besteak baino garrantzi txikiagokoa: ezagutza. Torrealdairen ibilbidea ikustea besterik

Torrealdairen ibilbidea ikustea besterik ez dago ezagutzaren, ikertzearen, dokumentatzearen eta bildutakoaren azterketa kritikoa egitearen garrantziaz jabetzeko

ez dago ezagutzaren, ikertzearen, dokumentatzearen eta bildutakoaren azterketa kritikoa egitearen garrantziaz jabetzeko. Estrategiak, elkarlanak, egiturak, planak, jardun profesional eta militanteak, gogoetak, ekintzak eta gainerako guztiak ezagutzaren oinarri sendoaren gainean eraiki daitezten, hain zuzen ere.

Balio horiek guztiak konstante gisa mantendu dira Torrealdairen ikuspegian; zerrenda banan-banan hartuz gero ñabardurak denetan egitea egonen bada ere, indarrean daude gaur egun euskalgintzarentzat. Izanen dira lehen edo orain sortutako behar eta ideia berriak, baina nekez utziko dugu baliorik gabe zerrenda horretan aipatutakoren bat.

Torrealdairen ekarpena: ekin, egin eta eragin

Torrealdaik euskalgintzari egin dion ekarpena nekez eginen zuen bera izan zen bezalakoa izan ez balitz. Uste horretatik abiatuta, eta ekarpen horri aipamena egin baino lehen, oso hurbileko lankide, lagun eta bidaide izandako baten hitzak ekarriko ditugu. Joxe Azurmendik esana da honakoa:

Torrealdairen dohain hoberenak seguruenik nik laudatzen gutxiena dakizkidanak direla, gutxiena miresten ditudanak ez bada ere. Dohain intelektual praktikoak, pertsonekin traturako, talde lanerako eta ekipoan naturaltasun guttiz zuzendaritza asumitzeko: karisma kontrolatu bat, energia isila, irekitasuna munduari, diferentziaren eta armoniaren kultura eta elegantzia, Frantziako Tolosan eta Parisen estudiantua bakarrik ez duena. Hitz batean kultur animatzaile militantearen dohainak deituko nitzuke: idealismo errealista, efikaziaren zentzua, ideien basoan

–bereak ala besterenak, berdin da– bereizten eta selekzionatzen, edozeinen ideiak bereganatzen eta bideratzen jakitea, jendea lanean jartzea. Hiruzpalau iradokizunetik proiektu bat ateratzeko, jende hautatuz ekipoa osatzeko eta hura zama gabe, baina irmo gidatzeko abilezia. Gero, handitasun eta zabaltasun izpiritu bat, txikikerietan ez galtzeko, problemak beren dimentsio globalean planteatzeko, zeregintxo konkretuenetan ere marko orokorrak inoiz ez ahazteko. (Azurmendi 1997: 89)

Izaera horren azalpenaren indargarri, urteen joan-etorrian ondo-ondoan izan zituen Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategiren beste hitz hauek. Torrealdairen bizitzako beste ardatz batez baliatzen dira, mendizaletasunaz hain zuzen ere, euskararen bide luze bezain malkarretan gora igotzeko zuen burubidea eta jokabidea azaltzeko:

Mendian hirekin ibili izan garenok edo ibili direnengandik jakin dugunok ezaguna diagu hire mendiko martxa: besteok baino indartsuagoa eta bizkorragoa izanik hi, eta mendi-bideetako gidari, aurreratu egiten hintzen mendian gora; eta besteok ahal genuen neurrian segika atzetik. Baina tarteka geratu egiten hintzen, eta atzekoen zain itxaron, berriro elkarrekin, taldean, nondik norakoa ikusi eta gailurrerako bidea erabakitzeko. (Intxausti, Azurmendi eta Agirrebaltzategi 2020)

Horratx Torrealdairen izaera marrazten duten bi aipu. Izaera horrek eutsi zion 60 urte inguruko ibilbide bati, izaera horri esker eragin du eragin duen bezala euskalgintzan: pentsatuz, pentsaraziz, behatuz, ikertuz, erreferentzia berriak gurera ekarritz, ezagutza hedatuz eta ezagutza partekatuz, gogoetarako eta eztabaidarako gaiak jarritz, lanak argitaratuz, proiektuak martxan jarritz, ingurukoak aktibatuz, egiturak sortuz, bitartekari lanak eginez eta egitasmoei ‘izana eta izena’ emanez...

Lan horietako asko, aurrerago deskribatu dugun euskalgintzarekiko ikuspegiarekin bat eginez, elkarlanean eta talde lanean egin zituen. Torrealdai partaide izan duten euskalgintzako eta kulturgintzako egiturak eta erakundeak askotarikoak dira, horietan normalean ardurak bere gain hartuta parte hartu du, eta euskalgintzaren ibilbidean eta euskararen

normalizazio prozesuan oso esanguratsuak izan diren proiektuak eta egiturak dira, gainera: JAKIN eta *Anaitasuna* aldizkariak, Euskal Idazleen Elkarte, Elkar, *Euskaldunon Egunkaria*, Kontseilua, Euskaltzaindia, Puntu.eus fundazioa, Azkue Biblioteka... Zuzendaritza organoetan bai, baina kalean eta jende artean ere bazekien ibiltzen, eta maiz ibili zen herriz herri hitzaldiak ematen eta herritarrekin harreman estuan.

Aurreko aipuek erakutsi diguten bezala, talde-lanean mairu, baina bakarka ere bazekien lan egiten, eta behaketa eta ikerketa lanean makina bat ordu emandakoa zen, informazioa klik eginda lortzen ez zen garaietan ere milaka eta milaka agiritan eta bibliografia zabalean nabigatzen. Soziologiako ikasketek emandako formazioaren begia eta zorroztasuna erantsi zizkien bere behaketa eta ikerketei, eta, behin lana amaituta, besteren eskura jarri, txukun eta erabilgarri. Izan ere, bere izerdiaren helburua ez zen erudizio akademiko hutza, baizik eta balio praktikoa izanzen zuen eta erabilgarria izanzen zen ezagutza biltzea eta partekatzea: proiektuak abiatzeko, estrategiak definitzeko, ideien lehiarako..., berak esaten zuen moduan, bidea ibiliz egiten jarraitzeko, azken batean.

Ikerketa eta dibulgazio lan horretan, azpimarratzeko modukoa da, besteak beste egiteko horretan urte askoan bide-lagun askorik izan ez zuelako, euskararen zapalkuntzaren inguruan egindako ekarpena. Euskara zertan den ulertzeko gako bakarra ez, baina gako garrantzitsua da hizkuntzak jasanez izan duen jazarpena. Errebisionismoa eta, berak *Asedio al euskera* (2018) liburuan adierazi bezala, are supremazismo linguistikoa oraindik indarrean dauden garaiotan, zapalkuntza prozesu historiko horretaz dugun ezagutzan Torrealdairen ekarpena guztizko erreferentzia eta oinarria da.

50 urte euskara batuarekin konprometituta

Torrealdairen ibilbidean oso nabarmen agertzeko modukoa da, halaber, euskara batuarekiko konpromisoa, haren hastapenetatik. Euskara baturik gabe ez dago 60ko hamarkadako

loraldia eta orduz geroztik normalizazioaren bidean egindako urratsak ulertzerik, eta Torrealdaik bete-betean eutsi zion apustu eta eraikuntza horri. Modurik eraginkorrenean, alegia, euskara batua erabiliz. Eta, baita ere, euskara batuaren ibilbideko momentu esanguratsuenetan parte hartuz, bai zeharka (Baiona, 1964), bai zuzenean (Ermua, 1968; Arantzazu, 1968; Bergara, 1978). Euskaltzaindiarekin ere harreman luze eta emankorra izan zuen: euskaltzain urgazle 1975ean, euskaltzain oso 2007an eta emeritu 2017an. Jagon sailean ikusten zuen bere burua Iker sailean baino gehiago, eta Euskaltzaindiari berari euskararen biziberritzean toki eta egiteko bat esleitzen zizkion, euskalgintza jotzen zuen Euskaltzaindiaren toki naturalizat. Euskaltzaindiaren ibilbidea Imanol Murua Uriarekin batera idatzitako liburu batean ere deskribatua zuen, eta bera izan zen, esate baterako, 2018an Euskaltzaindiaren izenean *Euskara batuaren adierazpena* irakurri zuena.

Artikulu honetan goraxeago Torrealdairen ekarpena nola gauzatu zen paragrafo batean biltzen saiatu gara, «pentsatuz, pentsaraziz, behatuz, ikertuz, egiturak sortuz» eta beste hainbat moduz egiten zuela esanda. Horietako bakoitza aletzen eta xehatzen has gintezke, baina zenbaki osoa eskatuko liguke horrek eta, bestalde, horietako zenbait ale honetako beste atal batzuetan ere azalduko dira.

Nolabaiteko hautua egin eta euskalgintzan eta kulturgintzan funtsezko izan diren bi egitasmoren aipamen berezia egingen dugu. Alde batetik, 60 urteko ibilbide luze bateko bi momentu historiko oso ezberdinetan sortu zirelako eta horrek, zinez, kemen eta konstantzia nabarmena erakusten duelako. Bestetik, biak ere euskararen normalizaziorako eta biziberritzerako funtsezkoak izan direlako. Eta, hirugarrenik, bietan Torrealdai ezinbesteko protagonista, eragile eta zutabe izan zelako. JAKIN aldizkariak eta *Euskaldunon Egunkaria*-z ari gara.

JAKIN aldizkari gisa zer izan zen ez dugu guk hemen azalduko, non eta aldizkarian bertan. Aipamen berezia egin nahi diogu, hala ere, JAKIN aldizkaria aitzindaria izan zelako, neurri batean bederen, euskalgintzan geroago etorriko zen

planifikaziorako eta estrategiarako joeran eta jardunean. Ezinbestekoa du hori euskarak, Torrealdaik berak hamaika aldiz esana da, baina 60ko eta 70eko hamarkadetako giro sozial eta politikoan ez zen batere erraza, eta ez zen euskalgintzaren berezko ezaugarri bat. JAKIN aldizkari bat zen, euskara, kultura eta bestelako ezagutza arloak lotu zituen, besteak beste, baina baita hori baino gehiago ere. Eta, une jakin batean, JAKINEN inguruan biltzen zirenek euskararen egoera eta etorkizuna begirada orokorrago eta estrategikoago batekin aztertzeo asmoa, aldartea eta gaitasuna izan zuten, eta gogoeta eta azterketa horiek proiektu bilaka zitezen ere saiatu ziren.

Nabarmendu nahi dugun bigarrena *Euskaldunon Egunkaria* da. Historia hori deskribatuta eta azalduta dago, eta protagonista lekukotasuna ere, neurri batean behintzat, jasota. Torrealdai izan zen horietako bat, ez nolana hiko gainera. Hasteko, eta euskalgintzarentzat *Euskaldunon Egunkaria* sortzeak izan duen garrantziaren erakusgarri, Torrealdairen beraren hitz batzuk ekarriko ditugu, Lorea Agirrek 2015ean JAKINEN egindako elkarrizketatik hartuta:

Egunkariak euskalgintza kohesionatzen du. Nik esan izan dut ez dudala Kontseiluaren existentzia imajinatu ere egiten Egunkaria izan ez balitz. Plataforma bat izan zen egitasmu berrientzat. Horrekin jaiotzen bazara badirudi beti horrela izan dela, baina bai zera, gu taifen erreinutxoetatik gatoz, bakoitzak bere esparrutxo dominatzen zuen garaitik. Nik uste dut Egunkariak herri hau alfabetatu egin duela, ez alfabetatu euskarari dagokionez soilik, mamiz bete duela, mamitu egin duela, edukiz hornitu, informazioa, gogoeta, aisia eta iritziarekin herria egin duela. Herri egin gaitu, eta hori nik ez dut uste ez irratia eta ez telebista egin duenik. Egunkaria euskalgintzaren gorputzaren bizkarrezurra eta mamia izan zen. (Agirre 2015: 47-48)

Hori izan zen eta hori egin zuen *Egunkaria*-k, besteak beste. Eta horren sorreran ere Torrealdairen egitekoa funtsezkoa izan zen. Gorago transkribatutako Azurmendiren hitzek beraren izaera, dohainak eta itzala deskribatzen dizkigu, eta euskarri horiei esker egin zuen egunkariaren proiektua gauzatu ahal izateko ezinbesteko gertatu zen bitartekari, sustatzaile eta babesle

lana. Berak esandako moduan, eta funtzio hori Jakin Taldera hedatuta, haien ‘izana eta izena’ proiektuari eskaintzeko.

Katea ez dadila eten

Nostalgia elikatzea alferrik ez ezik kaltegarri ere bada. Orain eta hemen zer egin, hori da kontua. (Kaltzada 2010: 66)

Hermes aldizkariari esandako hitzak dira. Inork nostalgiarako aukera eta eskubidea duela pentsatzekotan, ematen du duela 60 urtetik honako bizipenak eta oroitzapenak izan ditzakeenari aitortu beharko zaiola. Torrealdaik ez zuen bide horretatik abiatu nahi, ordea, eta atzera begiratzen bazekien arren –beraren hainbat ikerketa horren lekuko–, orainaldira eta etorkizunera begiratzen ere bazekien eta horretara jarrita zegoen. Bazekien euskalgintzak ibilbide ederra egina zuela eta gauza asko sortu eta gorpuztu zituela, baina, errealitateaz kontzientea izaki, ez zen horren kontenplazioan gelditu zalea:

Egia da asko aurreratu dugula, kuantitatiboki zein kualitatiboki. Nortasun kualifikatu bat ere badugula. Pisu handiagoa irabazi dugula ere egia da. Baina ez da nahikoa, hori da gure desgrazia, ingurua proportzionalki gu baino gehiago indartu baita. (Lizaso 2006: 33)

Kontzientea zen, horrenbeste, euskararen egoeraren zaurgarritasunaz eta are makurraz, lehen eta orain, eta kontzientea zen, halaber, euskalgintzaren jardunean sortzen ziren zailtasunez, hori ere lehen eta orain. Eta bazekien etorkizuna euskararentzako bermerik gabeko agertoki bat dela ere, gauzak sakon aldatzen ez diren bitartean behintzat.

Euskararen egoeran suma daitezkeen itzalez jabetzeak,

Kontzientea zen euskararen egoeraren zaurgarritasunaz, eta kontzientea zen euskalgintzaren jardunean sortzen ziren zailtasunez. Eta bazekien etorkizuna euskararentzako bermerik gabeko agertoki bat dela

nolanahi ere, eta bere burua inoiz «pesimista aktibotzat» sailkatu zuen arren, ez zion galarazten ekimenerako behar den aldartea izatea. 2006an *Nabarra* aldizkariari emandako elkarrizketako esaldi honek laburbil dezake: «Nik neuretzat hartzen dut esaldi txinatar hura, ilunpea madarikatzea baino hobea da argi bat piztea. Negar egitea baztertu eta argiak piztu behar ditugu» (*ibid.*).

Aldarte horrekin eusten zion, horrenbestez, aipatu ditugun ilun edo itzalei. Itzal horietako bat aipatzen da honako esaldian, duela hamar urte esandakoa baina, hala eta guztiz ere, ziur asko gaurkotasan handirik galdu ez duena, are gehiago pandemiak hauspotu duen ziurgabetasun sentimendua go-goan izanda:

Egia da militantzia eta auzolana ez daudela indarrean. Baina agian arazo nagusia noraezak dakar, hau da, ez dakigula oso ondo gizarte honek nondik joko duen. Krisia ez da ekonomikoa bakarrik, gizarte mailakoa baizik. (Kaltzada 2010: 67)

Noraezak kezkatzen zuen Torrealдай orduan, eta ez da harritzekoa kontuan izanda haren hiztegian estrategia, planifikazioa, zorrotasuna eta antzekoak konstante bat zirela. Ez dira ziurgabetasunaren eta noraezaren aurkako pilula magikoak, baina bai erreminta indartsuak.

Kezkatuta zegoen, halaber –eta kezka hori azken aldikoa da, 2016an *Noticias de Gipuzkoa*-ri egindako elkarrizketa batean islatzen baita–, instituzioen aldartearekin edo jokamoldearekin: «Amore emanda daude instituzioak. Orain maila pertsonalean kulpabilizatzen gaitu gu euskara gehiago ez erabiltzeagatik» (Mujika 2016: 7).

Horren antzeko zentzu edo ildo batean, eta neurri batean berak hain hurbiletik aztertutako euskararen normalizazioaren aurkako diskurtsoen eta ideien ondorioz behar bada, ideologia linguistiko jakin batek gizartean lortu duen eraginaren norainokoak ere biziki kezkatzen zuen, horrek normalizaziorako ahalegina bera baldintzatu eta galgatu lezakeelakoan:

Gaur egun, borroka, konpromisoa, militantismoa, zaharkituak omen daude. ‘Gatazka’ hitza hizkuntzari ezin omen zaio lotu, hizkuntza minorizatuaz ezin omen da hitz egin, ez eta lurraldetasunaz edo hizkuntza nazionalaz ere. Nonbait, diskriminazio positiboa ez da gehiago aipatzen. Norberaren eskubideei lotzen zaie hizkuntzaren erabilera; hizkuntza, aukera pertsonala, eta kitto. Aukera pertsonala besterik ez bada, ezin da neurririk hartu edo hori sustatzeko politikarik planteatu. Irudipena dut, neurri batean, ideia horiek geuk ere irentsi ditugula. Ohartu gabe, zirimiriak bezala, supremazisten argudioek geu ere busti gaituzte. (Arrula 2018: 30)

Horiek, beraz, momentuko diagnostikoak eragiten zizkion kezketako batzuk. Ez bakarrak, noski.

Eta aurrera begira jarrita, modu nabarmenean, globalizazioa eta horrek berarekin lekarzkeen uniformizazioaren eta bestelako ondorioen inguruko kezka: globalizazioaren itsasoan galduko ote garen, gure erreferentzia propioak galduko ote ditugun... Korrante indartsu horiek, are gehiago euskalgintza lehenago aipatutako noraezean harrapatuz gero, euskararen egoera zaugarria are zaugarriago egin bailezakete.

Horren guztiaren jakitun, ilunpea madarikatzen ari gabe argia piztea hobe, eta han-hemenka horretarako balizko eginbehar edo bideetako batzuk aipatuak zituen Torrealdaik. Horiek ere, espero zitekeen moduan, euskalgintzaz beti izan zuen ikuspegiarekin eta hari esleitu izan zizkion ezaugarri eta irizpideekin koherente.

Hasteko, eta esate baterako, lehendabiziko urratsa kontzientziaren eta autoafirmazioaren eremuan kokatzen du: «Ariketa bat egin behar dugu, deus baino lehen, herri bat garela geure buruari sinestarazteko» (*ibid.*: 31). Eredu ‘psikologiko’ horretatik urrundu gabe, eta akaso nolabaiteko ondorio logiko gisa, hizkuntza komunitateak jarrera proaktiboa behar duela ere uste zuen, eta hala adierazi izan zuen.

Hortik abiatuta, itxaropen nagusia gizarte zibilean, herri ekimenean eta taldean aritzeko gaitasunean jarrita zeukan. Hor ezagutu zuen, 50eko eta 60ko hamarkaden hastapenetan, euskalgintzaren bulkada eta suspertzea, eta hor bertan ikusten zuen, 60 urte geroago, etorkizunerako hauspoa eta

arnasa. Erakundeei ere, jakina, egiteko garrantzitsua esleitzen zien, eta hainbat arlotan apustu estrategikoak egin beharra, besteak beste; baina gizarte ekimenean ikusten zuen bermerik handiena euskara dagokion tokira eramateko.

Gizartea, nolanahi ere, ez modu lauso eta zehaztugabe batean ulertuta. Aitzitik, «kultura eta euskararen inguruan gizarte antolatu bat behar» zela uste zuen, «politikoei ere bide batzuk adierazteko eta politikoek aintzat har gaitzaten» (Mujika 2016: 7).

Gizarte antolatu horrek, besteak beste, gai izan beharko luke adostasun sozial eta politikoak lortzeko:

Hil aurretik enkargu argi bat utzi dio euskalgintzari: diagnostiko zorrotz bat egitea eta 'akordio programatikoak' garatzea euskararen normalizazioan elkarlanean urrats sendoak egiteko. Eta bide hori nola ibili beharko litzatekeen erakutsi ere egin du Torrealdaik, bere etsenpluarekin: independentziaz, lanari tinko eutsiz etsi gabe, errespetuz, talde lanean, metodikoki... ezina ekinez egiteko, maiz errepikatzen zuenez. (Peruarena 2020: 4)

Gauza jakina da euskalgintzan, azken urteotan bereziki, aldaketa eta jauzi baten beharra oso barneratuta eta adostuta

Berrikuntzaren eta garai berrietara egokitzearen aldekoa izanagatik, aurrekoengandik ikastearen eta jasotzearen balioa ere ezagutu zituen, eta hori hala gerta zedin eginahalak egin zituen

dagoela. Ez hainbeste jauzi horrek nolakoa izan behar duen, baina bai aldaketa handi baten beharra, geldialdia eta atzera egiteko arrisku egiazko hori saihestu eta gaindituko bada. Torrealdaik ere ataka horren jakitun zen, eta duela hamarkada bat ere aipatua zuen *impasse*-a, ziklo baten bukaera eta eredu aldatu beharra: «Urte horietan sortu eta gerora gauzatu zen

ereduak elikatuz ibili gara oraintsu arte, esanen nuke. Ziklo hori bukatzeaz ikusten dut gaur bere balio eta akats guztiekin» (Kaltzada 2010: 70). Errealitate horren aurrean, berriz ere, berritu eta egokitu beharra aldarrikatu zuen:

Berpizkundera ala ez, aldaketa sakon bat behar dugula, eta neurri batean bidean dagoela, hori seguru [...] Bide berriak jorratu behar dira, diskurtsu berria eraiki behar da [...] Euskarriak erortzen ari zaizkigu, ohitura berriak [...] Zerbait berria egin behar dugu, katea ez eteteko moduko berrikuntzak garatu behar ditugu, gure seme-alaba gazteek guk hasitako bidea urratzea nahi badugu. (*Ibid.*)

Azken aipamen horrek, bestalde, Torrealdairen ibilbidean oso presente egon den kezka eta ardura batera garamatza: transmisioa. Bera euskalgintzan ibiltzen hasitako garai hartan nolabaiteko haustura bat gertatu zen, belaunaldi berri bat sortu zen, Orixerengandik Txillardegi eta Mitxelenarengana nolabait esateko. Haustura eta etena zer zen ezagutu zuen, baita horien balizko onurak eta kalteak ere.

Berrikuntzaren eta garai berrietara egokitzearen aldekoa izanagatik, aurrekoengandik ikastearen eta jasotzearen balioa ere ezagutu zituen, eta hori hala gerta zedin eginahalak egin zituen. Torrealdai 60 urteko kate horretan katebegi sendoa eta fidagarria izan baita, izan ere, belaunaldi zaharrek eta berriek ezagutu dutena, ez bibliografian eta agiri zaharretan begiratuta, edo ez horrela bakarrik behintzat, proiektu zehatzetan eta eguneroko lan praktikoan eta jardunean baizik. 📖

Bibliografia

- Agirre, Lorea (2015): 'Trautea irabaztea denean. Egunkariaren sorrera eta garapena Joan Mari Torrealdairen arabera', *JAKIN* 210, 11-50.
- Arrula Ruiz, Garazi (2018): 'Joan Mari Torrealdai. «Ariketa bat egin behar dugu, ezer baino lehen, herri bat garelako geure buruari sinestazteko»', *Hegats* 56, 28-33.
- Azurmendi, Joxe (1997): 'Joan Mari Torrealdai: 25 urte JAKINEN zuzendari', *JAKIN* 102, 85-109.
- Berria (2020): *Joan Mari Torrealdai (1942-2020). Gehigarri berezia*, 2020-08-01.

- Esnaola, Imanol (1999): 'Joan Mari Torrealdairi elkarrizketa. «Txakolina bezalakoa da euskalgintza [...] 'ardo nahi eta ezina'», *Bat* 31, 77-89.
- Intxausti, Joseba; Azurmendi, Joxe; Agirrebaltzategi, Paulo (2020): 'Joan Mari, ez adiorik!', in *Berría* (2020: 9).
- Kaltzada, Pili (2010): 'Joan Mari Torrealdai: «Guk jasan dugun lintxamenduak guraso asko ditu», *Hermes* 34, 60-71.
- Lizaso, Mikel (2006): 'Joan Mari Torrealdai. «Nire jarrera pesimista aktiboarena dela esango nuke», *Nabarra* 68, 28-33.
- Mujika, Mikel (2016): 'Joan Mari Torrealdai. «Amore emanda daude instituzioak eta orain gu kulpabilizatzen gaituzte euskara gutxi erabiltzeagatik», *Noticias de Gipuzkoa*, 2016-01-03, 6-7.
- Peruarena Ansa, Mikel (2020): 'Torrealdairen enkarguak', *Berría*, 2020-08-04, 4-5.
- Petxarroman, Iñaki (2005): 'Joan Mari Torrealdai. «Frankismokoa zentsura zen, hau inkisizioa», *Berría*, 2005-02-20: 6-7.
- Torrealdai, Joan Mari (1982a): 'Euskara, hizkuntza nazionala: normalizazioaren behar larriaz', *JAKIN* 22, 5-12.
- (1982b): 'Euskararen zapalkuntza (1936-1939)', *JAKIN* 24, 5-73.
- (2001): 'Hizkuntz politikaren auzia', *JAKIN* 123/124, 11-164.